

Filosofijos raida Lietuvoje

FILOSOFIJOS ATSIKIRADIMAS LIETUVOJE

Romanas Plečkaitis

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto
 Filosofijos istorijos ir logikos katedra
 Universiteto g. 9/1, LT-01510 Vilnius
 Tel. (370 5) 266 76 17; faks. (370 5) 266 76 00

Straipsnyje analizuojamos lietuviškąjį pasaulį praturtinusio įžymaus reiškinio – profesionaliosios filosofijos radimosi Lietuvoje aplinkybės. Šiam reiškiniiui pradžių davė 1507 m. atsiradusios filosofijos ir teologijos studijos Vilniaus dominikonų mokykloje. Čia puoselėta vėlyvoji viduramžių filosofija tegalėjo būti tomistinė. Tik neaišku, kokio pobūdžio ją įtvirtino Vilniuje – ar tomizmo pagrindu naujų paieškų, ar tomizmo konservavimo dvasia. Mokyklinė filosofija Lietuvoje formavo nemaža naudingų intelektualinių nuostatų. Iki įkuriant Vilniaus universitetą 1579 m., užsienio universitetus ir Vilniaus dominikonų mokyklą baigusieji Lietuvoje sudarė būrį tų asmenų, kurie pajėgė rimtai aptarti scholastikos rudens – vėlyvosios viduramžių filosofijos – problemas, taip pat Renesanso humanistų pažiūras.

Pagrindiniai žodžiai: dominikonai, partikuliarinė mokykla, vėlyvoji viduramžių filosofija, tomizmas, scholastika.

Minime reikšmingą sukaktį. Prieš 500 metų dvasininkijos pastangomis ir gavus valstybę valdančių žmonių paramą įkurtos filosofijos studijos Vilniuje. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje atsiradusi ir visoje valstybėje besiplėtojusi filosofija praturtino lietuviškąjį pasaulį minties sferoje, švietė ir mokslino visuomenę.

Susikūrus Lietuvos valstybei, kelis šimtmečius jos valdovams teko rūpintis ne tautos švietimu ir mokslinimu, bet valstybingumo, tautos

gyvatos išsaugojimu. Lemiamas tautos mokslinimo įvykis buvo Lietuvos krikštas. Apsikrikštijusi Lietuva turėjo pasirodyti esanti Vakarų kultūros valstybė. Universitetinis išsilavinimas – vienas būdingiausių šios kultūros požymių. Po krikšto prasideda Lietuvos bajorų sūnų ir juos lydinčių asmenų kelionės į Europos universitetus. O iki krikšto pagonys lietuvačiai katalikiškuosiuose universitetuose sunkiai įsivaizduojami.

Šiame skyriuje spausdinami pranešimai, skaityti tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „500 metų filosofijai Lietuvoje“, kuri vyko Vilniaus universitete 2007 m. rugsėjo 27–28 d. Plačiau apie konferenciją žr. šio numerio skyriuje „Konferencijos“.

Pirmieji studentai iš Lietuvos XIV a. pabaigoje atvyko į Prahos universitetą, vėliau jie pasirodė Krokuvos, Leipcigo, Rostoko, Altdorfo, Bambergo, Vitembergo, Mainco, Marburgo, Jenos, Tiubingeno, Frankfurto prie Oderio, Karaliaučiaus, Greifsvaldo, Heidelbergo, Getingeno, Graco, Bazelio, Ciuricho, Ženevos, Liuvono, Leideno, Strasbūro, Orleano, Paryžiaus, Bolonijos, Perudžos, Sienos, Paduvos, Romos ir kituose universitetuose [2; 3].

Aukštųjų studijų – filosofijos ir teologijos – poreikį skatino besiplečianti vienuolių veikla. Lietuvoje įsikurdavo vis naujos vienuolijos, jos pasipildydavo, novicijus reikėjo lavinti – kad taptų ordino nariais, jie turėjo baigti filosofijos ir teologijos studijas. Lietuvoje tuo metu veikusios vienuolijos savo narius lavino Lenkijoje arba siuntė į užsienį. Steigti mokyklą su filosofijos ir teologijos studijomis suskato dominikonai. Knyga – viena iš Brolių pamokslininkų ordino (*Ordo Fratrum Praedicatorum*) insignijų, iš jos, iš pamokslų, mokyklų ir universitetų katedrų turi skliti *veritas*. Dominikonų paskirtis – skelbti Dievo žodį, studijuoti, šviesti visuomenę. Energinga ordino vadovybė suskato steigti universitetus ir juose dėstyti. Iš popiežiaus gavę teisę visur sakyti pamokslus, dominikonų profesoriai užėmė katedras. Kurį laiką Paryžiaus universitete buvo dvi teologijos katedros: vienai vadovavo pranciškonas, kitai – dominikonas. Tarp pranciškonų ir dominikonų vyravo sveika pažiūrų konkurencija: pasiklausę dominikono, studentai galėjo klausytis kitaip problemas aiškinusio pranciškono, o tai teorinės įvairovės viduramžių moksle išraiška. Savo narius dominikonai lavino savo administruojamuose universitetuose arba steigė neuniversitetinius studijų centrus. Antai Kelne Albertas Didysis suorganizavo dominikonų studijų centrą, vėliau įsiliejusį į Kelno universitetą. Universitetui bemaž prilygstanti dominikonų aukštoji mokykla – generalinė stu-

dija (*studium generale*), ji teikė ir mokslo laipsnius, joje duvo dėstoma filosofija ir visos teologijos disciplinos. *Studium generale* – tai akademinė mokykla visiems, viso ordino nariams, nepaisant regiono. Kiekvienai dominikonų provincijai reikėjo turėti generalinę studiją. Kito tipo akademinė studijų mokykla – formalioji studija (*studium formale*) mokslo laipsnių neteikė. Dalinė mokykla (*schola particularis*) aptarnaudavo dalį provincijai priklausančių vienuolynų, novicijus lavino laisvuosiuose menuose, filosofijoje ir teologijoje, buvo apygardinė, dėstė dalį teologijos disciplinų. Sėkmingą energingo ordino ekspansiją į Europos valstybes rodo ir tai, kad jau 1223 m. dominikonai pasiekė lenkų žemes: įsikūrė Krokuvoje, vienas po kito kūrėsi vienuolynai Sandomieže, Vroclave, Racibože, Poznanėje, Sieradze, Plocke ir kitur. 1304 m. Krokuvoje įkurta pagrindinė Lenkijos dominikonų mokykla – generalinė studija Krokuvoje. Praėjusio amžiaus aštuntajame dešimtmetyje mūsų kaimynai paminėjo lenkų filosofijos sukaktį – 700-ąsias metines, šia proga išleidę solidžias antologijas ir tyrinėjimus pavadinimu *700 lat myśli polskiej*.

Lenkijos dominikonų provincija įkurta 1228 m. Provincijos kapitulos aktai, neretai sunkiai įskaitomi, iš įvairių archyvų ir bibliotekų surinkti ir paskelbti ispanų dominikono Romano Fabiano Maduros [1], yra šaltinis, iš kurio pasekamas ir dominikonų proveržis į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę.

Lietuvą broliai pamokslininkai pasiekė netrukus. 1231 arba 1232 m. atvyko dominikonas šv. Jackus (tikroji pavardė – Hiacynt Odrowąż, teologijos ir kanonų teisės daktaras, 1220 m. ordino įkūrėjas Domingo de Guzmáno priimtas į ordiną, steigęs Lenkijoje vienuolynus ir laikomas Lenkijos globėju). Dominikonai dalyvavo Mindaugo krikšto apeigose 1251 m. ir, reikia manyti, dalyvavo Mindaugą karūnuojant Lietuvos karaliumi. Dominikonų ir pranciškonų

vienuolijų būta Gedimino dvare. Po krikšto, formuojantis krikščioniškosios intelektualiosios kultūros Lietuvoje prielaidoms, dominikonai kūrėsi Lietuvos DK žemėse. Apie 1378–1400 m. jie apsistojo Lucke. Iš lėto kūrėsi ir kitos vienuolijos. 1405 m. atvykę benediktinai įsikūrė Senuosiuose Trakuose. Vilniaus bernardinų vienuolynas įkurtas 1469 m.

Lietuvos apygarda Lenkijos dominikonų provincijoje sudaryta 1462 m. Tais metais Glogove susirinkusi kapitula pranešė: „Pirmiausia skelbiame, kad aprobeuojame ir patvirtiname garbiausiojo mūsų ordino vadovo ir mūsų provincijos generalinės kapitulos nuspręstą, aprobeuotą ir patvirtintą pavedimą dėl Rusijos, Lietuvos ir Podolės bendruomenių trijų visuotinių betarpiškų skyrių“ [1: 68–69]. Vilnius pirmą kartą paminėtas 1494 m. ryšium su dominikonų vienuolyno statyba: „Lietuvoje Vilniaus mieste paskiriame buveinę brolių bendruomenei“ [1: 120]. 1496 m. Liubline susirinkusi kapitula pažymėjo didžiojo Lietuvos kunigaikščio palankumą ordinui. „Pranešimai šie. Pranešame visoms mūsų bendruomenėms, kad šviesiausiasis kunigaikštis valdovas Aleksandras, nepaprastu pasiaukojimu palankus ordinui, numatytas bendruomenes ir brolius didžiai apdovanojo, jam ir dabar savo globojančiais raštais maloningas, teiraudamasis kapitulos meiliai kreipiasi ir prašo, kad į Vilniaus miestą pelnyti ir užimti vietą bendruomenėje būtų atsiųsti gabūs, išsilavinę ir brandūs broliai“ [1: 122]. Gausus dominikonų ordinas ir įžymūs jo teoretikai – Albertas Didysis, Tomas Akvinitis, Durandas Sen-Pursenietis, Johanas Eckhartas ir kiti, davę toną intelektualiajam gyvenimui, darė išpūdį humanistinio išsilavinimo valdovui, regėjusiam ordino veiklai Lietuvoje plačią dirvą. Didžiojo kunigaikščio iniciatyva Vilniuje dominikonams 1501 m. pastatyta Šventosios Dvasios bažnyčia ir prie jos vienuolynas. 1501 m. kapitula praneša: „Taip pat

skelbiame, kad priimame ir stipriname Lietuvos apygardos buveinę Vilniuje“ [1: 133]. 1507 m. kapitulos aktu Vilniaus bendruomenės padėtis provincijoje nusakoma dar apibremčiau: „Taip pat priimame Vilniaus bendruomenę, kad ji, sekant generalinės kapitulos dekretu, būtų prižiūrima Lenkijos provincijoje, ir norime, kad šios bendruomenės viršininkas būtų vyresniuoju, o ne pavaduotoju, šią bendruomenę ir visus jos vadovus įpareigojame mokėti keturių vengriškų florinų rinkliavą ir skiriame jai provincijos kapituloje vietą tiesiai po Lvovo bendruomenės“ [1: 171].

Įsikuriant Vilniuje, steigiant mokyklą ir pirmaisiais jos veiklos dešimtmečiais dominikonų ordino generaliniu vadovu (*magister generalis*) buvo: 1501–1506 m. – Vincentius Bandello, 1507 m. – Iohannes Clérée, 1508–1518 m. – Thomas de Vio Caietanus, 1518–1524 m. – Garcias de Loaysa.

Ordino generalinis vadovas Thomas de Vio Caietanus – italų filosofas ir teologas, kardinolas, vienas reikšmingiausių vėlyvosios scholastikos tomistų, dėstęs filosofiją Paduvoje. Išleido Aristotelio, Porfirijo, Petro Lombardo, Tomo Akviniečio veikalų komentarus, polemizavo su škotistais, italų Renesanso averoistais.

Tuometiniai Lenkijos dominikonų provincijolai buvo šie asmenys: 1478–1502 m. – Albertus de Secinie, 1502–1546 m. – Iohannes Advocati, 1517–1519 m. – Ludolphus, 1519–1525 m. – Andreas de Parczow (Świętek) [1: XXX, XXXVII].

Būsimoji mokykla Vilniaus dominikonų vienuolyne negalėjo būti įkurta be ordino vadovybės sutikimo ir paramos. 1505–1506 m. dominikonų kongregacija Milane kreipėsi į Lenkijos provincijos centro Krokuvoje vadovybę ir ragino suteikti paramą Vilniuje kuriamai mokyklai – skirti deramai pasirengusius dėstytojus.

1507 m. Sandomieže susirinkusi Lenkijos dominikonų provincijos kapitula tarp įvairių paskyrimų, potvarkių, bausmių, pareiškimų ir nutarimų atskira dalimi, pavadinta „Apie studijas“, įvertino studijų padėtį provincijos mokyklose. Konstatuota, kad padėtis nėra gera, net generalinėje provincijos studijoje Krokovoje nepasiektas deramas mokslo lygis. Numatyta nemaža priemonių padėčiai taisyti, tarp kurių – naujų mokyklų kaip filosofinio ir teologinio lavinimo židinių steigimas. „Šiose bendruomenėse steigiamos partikuliarines studijas.

Krokuvos apygardoje: Sandomiežo ir Liublino bendruomenėse.

Silezijos apygardoje: Vroclavo ir Svidnicų bendruomenėse.

Prūsijos apygardoje: Dancigo, Elbingo ir Torūnės bendruomenėse.

Didžiosios Lenkijos apygardoje: Poznanės ir Sieradzo bendruomenėse.

Mazovijos apygardoje: Plocko bendruomenėje.

Rusijos apygardoje: Lvovo bendruomenėje.

Lietuvos apygardoje: Vilniaus bendruomenėje.

Pavedame išrinktų bendruomenių vyresniesiems, kad savo bendruomenėse turėtų nuolatinis arba skirtus tam laikui lektorius“ [1: 166].

Vilniuje įsteigta Lietuvos apygardai skirta partikuliarinė mokykla – *schola particularis* – lavino novicijus laisvuosiuose menuose, filosofijoje ir teologijoje. Lavinimą moksluose dominikonų mokyklose sudarė tradicinė viduramžiais įtvirtinta schema: laisvieji menai – filosofija – teologija.

Filosofija grindė teologijos studijas, o laisvieji menai – filosofijos studijas. Dėstytojų mokslų pobūdžiu partikuliarinė mokykla atitiko būsimąsias Jėzaus draugijos kolegijas. Vilniaus partikuliarinė mokykla dėl to, kad lavino akademiniuose sluoksniuose – filosofijoje ir teologijoje, buvo aukštesnioji mokykla ir prilygo

akademinei gimnazijai. Reformacijos laikais akademines gimnazijas kalvinistai turėjo Vilniuje ir Kėdainiuose.

Dėstytojų visumą dominikonų partikuliarinėje mokykloje sudarė besimokančiųjų magistras (*magister studentium*), teologijos dalykų lektoriai – kursoriai (*cursor*), generalinis pamokslininkas, laisvųjų menų dėstytojas, filosofijos lektorius. Filosofiją galėjo dėstyti ir teologijos lektoriai. Lektorius dominikonų ordine – ne tik pareigos, bet ir mokslo laipsnis, įgyjamas išlaikius visos filosofijos ir nustatytų teologijos disciplinų egzaminą ir sėkmingai pasirodžius viešajame dispuite. Besimokančiųjų magistras privalėjo turėti lektoriaus laipsnį. Jo pareigos buvo platesnės nei dabartinio universiteto asistento: jis dėstė, rengė išeitas medžiagos kartojimus, kontroliavo savarankišką studentų darbą, tvarkė mokyklos kanceliariją, vadovavo bibliotekai, skirstė popierių, plunksnas, žvakes ir pan. Partikuliarinėje mokykloje turėjo darbuotis bent vienas bakalauras. Šį mokslo laipsnį generalinėje studijoje, Krokuvos universitete arba užsienio universitetuose įgydavo lektorius, jau dėstęs filosofiją ir buvęs besimokančiųjų magistras. Aukščiausią – magistro (daktaro) – laipsnį įgijusieji dėstė generalinėje studijoje, juos skirdavo bendruomenių vyresniaisiais, ir tada jie dėstė vietinėje partikuliarinėje mokykloje. Antai 1519 m. teologijos bakalauras Krokuvos generalinėje studijoje brolis Adrianas skiriamas rengtis įgyti magistro laipsnį, o 1524 m. jis, jau įgijęs magistro laipsnį, – Vilniaus bendruomenės vyresnysis, Lietuvos vikaras ir, žinoma, dėsto Vilniaus partikuliarinėje mokykloje.

Steigiamas partikuliarines mokyklas kapitula aprūpino dėstytojais. „Paskyrimai šie <...> Vilniaus bendruomenės vyresniuojū ir pamokslininku skiriamas brolis Petras iš Sochačėvo, besimokančiųjų magistras skiriamas brolis Marianas Grozgis. Taip pat brolis Ma-

tas iš Lovičių skiriamas kunigu ir brolis Morkus iš Krokuvos – bendruomenės subdiakonu“ [1: 170]. Bent du asmenys iš skiriamųjų 1507 m. sudarė Vilniaus mokyklos dėstytojų korpusą. Pirmasis – Petras iš Sochačevo (Sochačevus – miestas tarp Plocko ir Varšuvos, jame buvo dominikonų vienuolynas), Salamankoje studijavęs teologiją, įgijęs bakalaurų laipsnį. Kitu paskyrimu jis dar gavo pareigų: „Nustatome šiuos generalinius pamokslininkus <...> brolių Petrą iš Sochačevo, bakalaurą, Vilniaus bendruomenės vyresnįjį, heretinių iškraipymų inkvizitorių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“ [1: 171]. Tad Vilniaus mokykloje neeilinis atvejis – dėsto garsiojoje Salamankoje studijavęs ir ten mokslo laipsnį įgijęs bakalauras. Nežinoma, iš kokio vienuolyno ar mokyklos atvyko besimokančiųjų magistrų skiriamas Marianas Grozgis (Marianus Grozgy). Jis Vilniuje dėstė trejus metus. Matyt, Vilniuje jam gerai sekėsi, nes 1510 m. skiriamas besimokančiųjų magistrų į Krokuvos generalinę studiją.

Mokyklos buvimą Vilniuje liudija vėlesni kapitulos nutarimai. 1510 m. Žnine susirinkusi kapitula vėl priima pareiškimą „Apie studijas“, kuriame pažymi, kad mokslinimo reikalai pagerėjo, generalinę studiją Krokuvoje užvaldžiusi žinių troškimo dvasia. Kapitula paskyrė Vilniaus mokyklai dėstytojus: „Vilniaus bendruomenei skiriamas pirmųjų metų kursoriumi brolis Laurynas ir antrųjų metų lektoriumi brolis Jurgis Austras (Gregorius de Austria)“ [1: 181]. 1510 m. Vilniaus mokykloje dar dėstė bakalauras Abraomas, bendruomenės vyresnysis (t. y. Vilniaus dominikonų vienuolyno viršininkas), jis deleguojamas į ordino generalinę kapitulą: „Taip pat gerbiamam tėvui definatoriui, vykstančiam į generalinę kapitulą, kuri įvyks Teutonijos provincijos Kelno bendruomenėje, bendrininku skiriame brolių Abraomą, Vilniuje bakalaurą ir vyresnįjį“ [1: 183]. Tad 1510 m. Vilniaus partikuliarinės mokyk-

los dėstytojų korpusą sudarė: bakalauras brolis Abraomas, bendruomenės vyresnysis; kursorius brolis Laurynas; lektorius brolis Jurgis Austras.

1512 m. į Vilniaus mokyklą lektoriumi ir pamokslininku skiriamas brolis Vaclovas, taip pat dėstė Vilniaus bendruomenės vyresnysis bakalauras Andrius. Dar 13 brolių skiriami į Vilnių, tik nenurodoma, kurie iš jų mokysis.

1514 m. minėtas brolis Vaclovas Vilniaus mokykloje tebėra lektorius ir pakeliamas į generalinius pamokslininkus, brolis Jurgis Austras skiriamas kursoriumi. Lektorių, kursorių, besimokančių magistrų, bakalaurų tolydus skyrimas į Vilnių rodo mokyklą veikus.

1517 m. Vilniaus mokyklos korpusą sudarė: bakalauras brolis Dominikas, bendruomenės vyresnysis; lektorius ir pamokslininkas brolis Vaclovas; lektorius ir pamokslininkas brolis Simonas iš Prato [1: 216, 239]. Dar į Vilnių skiriami devyni broliai – greičiausiai mokyti. 1519 m. kapitula brolių Otoną iš Torūnės bendruomenės skiria lektoriumi Vilniuje ir išvardija 12 brolių, skiriamų mokyti į Vilniaus mokyklą (*pro studentibus particularibus*) iš įvairių Lenkijos dominikonų provincijos vienuolynų, ir tik vieną brolių Macharijų iš Vilniaus. Minėtą bakalaurą Dominiką, tebeatestuojamą Vilniaus bendruomenės vyresniuoju, kapitula aprobuoja įgyti magistro laipsnį universitete, kurį būsimas magistras pasirinks savo nuožiūra.

Kapitulos 1524 m. susirinkimas Piotrkove pažymi: „Patvirtiname Rusijos apygardos Lvovo bendruomenėje gramatikos ir logikos mokymąsi, Vilniaus bendruomenėje – teologijos ir filosofijos studijas – *Consignamus* <...> in conventu Vilnensi studium theologiae et philosophiae“ [1: 264]. Tokį vyksmą galima atkurti Vilniaus partikuliarinėje mokykloje nuo jos įkūrimo 1507 m. Iš kapitulos aktų (jie išlikę ne visi, dalies jų trūksta, kitų išlikę fragmentai) matyti, kad mokymo procesas Vilniaus mokyk-

loje nenutrūko, lektoriai į mokyklą tolydžiai skiriami.

1534 m. kapitula Vilniaus mokyklai skiria teologijos lektorių tėvą Jeronimą, o tėvą Stanislovą iš Vilniaus mokyklos pristato bakalauro laipsniui įgyti. Tuometinis Vilniaus bendruomenės vyresnysis Stanislovas Radvanas tituluojamas bakalauru, o 1540 m. jis jau minimas kaip teologijos magistras. Aukščiausio – teologijos magistro (daktaro) – laipsnio galėjo siekti tik dideliu profesionalumu pasižymintys ketverius metus tą teologiją dėstantys bakalaurai. Asmenų bakalauro ir magistro mokslo laipsniams įgyti parinkimas iš Vilniaus mokyklos rodo deramą jos lygį.

Kapitulos aktuose filosofijos edukacijos mokyklose turinys neatskleistas, išskyrus logiką, kitos filosofijos disciplinos nenurodomos. Nusakoma apskritai: skiriamas lektorius, kursorius, besimokančiųjų magistras. Tik retsykiais nurodoma: skiriamas filosofijos lektorius (*pro lectore philosophiae*), skiriami filosofiją studijuojantys (*pro studentibus philosophiae*). 1552 m. Salamankoje susirinkusi Brolių pamokslininkų ordino generalinė kapitula nutarė: „Taip pat nustatome, kad bet kurioje provincijoje, be bendrųjų studijų, bendruomenėse būtų paskaitos, ypač šventosios Biblijos ir teologijos ar bent filosofijos svarbiausiais klausimais, kurios lavintų jaunuomenę“ [1: 311]. Šis potvarkis reikšmingas – be studijų, įvedamos ir pamatinės filosofijos problemas aiškinančios paskaitos.

Apie filosofijos studijas Vilniaus partikuliarinėje mokykloje daug ką tenka numanyti, nes joje skaitytų filosofijos paskaitų užrašų ar sukurtų traktatų iki šiol nerasta. Ar yra šansų atrasti joje skaitytas filosofijos paskaitas? XIX a. pabaigoje Britų muziejus Kaire įsigijo senoviškų rankraščių. Pradėjus juos valyti, po vienu tekstu aptiktas kitas – Aristotelio traktatas *Atėnų politinė santvarka*. Laikytas žuvusiu, Aris-

totelio kūrinys atrastas daugiau nei po 2000 metų. Tad turėkime vilties. Lietuvos filosofija vis turtėja ankstyviausiais šaltiniais. Šiandien disponuojame net ikiuniversitetiniu laikotarpiu – Vilniaus jėzuitų kolegijoje skaitytomis filosofijos paskaitomis, kolegijoje gintų spausdintų tezių komplektais.

Tad Lietuvoje 1507 m. atsiranda visai naujas reiškinys – profesionalioji filosofija ir joje tilpę tuometiniai mokslai. Lietuviškojo pasaulio ribos praplečiamos. Vargu ar Vilniaus partikuliarinę mokyklą lankė pasauliečiai. Veikiau nelankė, kapitulos aktuose dėl pasauliečių nėra nuorodų. Mokykla lavino dominikonų vienuolius, filosofinis lavinimas mokykloje buvo skirtas dvasininkijos reikmėms.

Profesionali filosofija Lietuvoje – Vilniaus dominikonų mokykloje – atsirado scholastikos pavidalo, kitokio ji ir negalėjo būti. Tai vėlyvoji viduramžių filosofija, ji tęsėsi ir XVI a. iki vadinamosios antrosios scholastikos susiformavimo. Bent XIV a. jai netrūko novatoriškumui būtinos intelektualinės energijos: kvestionavo autoritetus, išvelgė, kad aristotelizmas esąs kliuvinys filosofijos ir kitų mokslų pažangai. Oksfordo ir Paryžiaus kritinės kryptys, atradusios, kad didžiųjų scholastinių sistemų principai turi trūkumą, ėmė neigti pamatinių scholastinio aristotelizmo konstruktyvumą, sukriatikavo net scholastines substancijos, judėjimo ir priežastingumo teorijas.

Paskutiniaisiais XV a. ir pirmaisiais XVI a. dešimtmečiais Europos mokslo židiniuose „senąjį kelią“ tebetėigė dominikonų teoretikai. Tačiau ir jie nesudarė vieningo fronto, reikėsi pažiūrų įvairovė, pasitaikydavo naujoviškų, artimų renesansiniam humanizmui paieškų. Pamokslininkų ordine visą XV a. truko diskusija tarp dviejų doktrininių orientacijų – albertizmo ir tomizmo, galiausiai ji buvo baigta tomizmo naudai. Šiaip jau tomizmo situacija buvo nelengva: pretendavo esąs geriausia krikš-

čioniškojo aristotelizmo išraiška, o tomizmo kritikai nurodydavo, kad neįmanoma būti nuosekliu aristoteliku ir ištikimu Akviniečio sistemos sekėju. Į aristotelizmą Akviniečio įdiegtas naujoves reikėjo apginti.

Sunku pasakyti, kokio pobūdžio vėlyvoji viduramžių filosofija puoselėta Vilniuje. Tačiau viena aišku: tegalėjo būti dėstoma tomistinė filosofija. Akviniečio doktrina tapo priimta dominikonų mokyklose. Nėra abejonės, kad prie tomizmo pergalės daug prisidėjo ir įžymūs dominikonų teoretikai – Thomas Caietanus, Francisco de Vitoria, vienas ispaniškosios tomizmo mokyklos kūrėjų Dominicus de Soto (Domingo de Soto) ir kiti. Tik neaišku, kokio pobūdžio tomizmą tvirtino Vilniuje: ar *via moderna*, ar *via antiqua* dvasia – ar tomizmo pagrindu naujų paieškų, ar tomizmo konservacijos ir puoselėjimo manant, kad filosofinis turinys jau nustatytas ir telieka tobulinti turinio raiškos formas.

Mokslo metai dominikonų mokyklose prasidėdavo rugsėjo 14-ąją ir baigdavosi liepos 14 dieną. Su Kalėdų ir Velykų atostogomis. Mokomiešiams dalykams skirtos 5 valandos kasdien, o ketvirtadienis – laisva diena. Be paskaitų, žinioms pagilinti rengė konferencijas filosofijos ir teologijos problemomis, dažnus disputus, turėjusius pajvairinti mokymo procesą – paskaitų klausytojus paversti aktyviais dialogo dalyviais. Rengė kasdienius, savaitinius, mėnesinius pagal aplinkybes, iškilmingus disputus, pastaruosius Šventosios Dvasios bažnyčioje. Kiekvieną kursą baigdavo egzaminu. Filosofijos studijos partikuliarinėje mokykloje truko dvejus metus.

Iš Vilniaus dominikonai pasklisdavo po plačiąją provinciją, o XVII a. prasidėjo tikra dominikonų ekspansija į Lietuvos DK: savo vienuolynus jie įkūrė Astrave, Seinuose, Kaune, Aukštadvaryje, Ašmenoje, Raseiniuose, Žemaičių Kalvarijoje, Liškiavoje, Merkinėje, Vir-

balyje, Trakuose, Paparčiuose, Šumske, Palevenėje, gudiškose LDK žemėse – Nesvyžiuje, Oršoje, Polocke ir kitur. Mokyklas su filosofijos arba/ir teologijos studijomis dominikonai turėjo Seinuose, Raseiniuose, Aukštadvaryje, Paparčiuose ir dar kitur. Lietuvos dominikonų provincija sudaryta 1647 m. Joje Vilniaus mokykla tapo generaline studija – teorinės dominikonų minties centru Lietuvos provincijoje, čia darbavosi žymiausi dominikonų profesoriai. Archyvinuose šaltiniuose aptiktos Vilniaus generalinės studijos 162 profesorių pavardės nuo 1646 iki 1787 metų.

Reikšmingiausiu įvykiu Lietuvos visuomenės edukacijoje tapo pasauliečių mokslinimas, kurio ėmėsi Jėzaus Draugija, ir tai jos istorinis nuopelnas. Vilniaus universiteto Filosofijos fakultete kasmet studijavo apie 100, kartais ir daugiau, studentų pasauliečių ir dvasininkų. Vien mokslo laipsnių Universitetas iki 1781 m. suteikė (duomenys ne galutiniai) 4076 asmenims: laisvųjų menų ir filosofijos bakalaurų – 1810, filosofijos magistrų (daktarų) – 1700, teologijos bakalaurų – 46, teologijos licenciatų – 59, teologijos daktarų – 312, kanonų teisės daktarų ir licenciatų – 36. Dalis Universiteto profesorių ir absolventų savo darbais išgarsėjo Europoje.

XVI a. Lietuvos DK buvo 36 vienuolynai. XVII a. įsikūrė 165 nauji vienuolynai, XVIII a. jų dar pagausėjo. Abiejų Tautų Respublikos padalijimo ir žlugimo išvakarėse Lietuvos DK buvo iki 500 vienuolynų su maždaug 8500 vienuolių. Pridėjus dar kunigus ne vienuolius, susidaro išpūdingas vaizdas: kartu su Vilniaus universiteto Filosofijos fakultetą ir jėzuitų bei pijorų kolegijas baigusiais pasauliečiais Lietuvoje tūkstančiai asmenų save projektavo ir veiklą plėtojo įgiję filosofinį išsilavinimą, pajėgė skaityti filosofinius raštus, juos suvokti ir apie juos spręsti, o dalis asmenų – ir patys dalyvauti filosofinėje kūryboje: kūrė veikalus,

traktatus, skelbė tezes mokslo laipsniams įgyti. Tuometinė filosofinė edukacija reikšminga ir dėl to, kad joje tilpo tų laikų pasaulietiniai mokslai, tuometinio mokslinio pažinimo didžiausioji dalis.

Nepaisant ano meto filosofinės edukacijos ir šios kūrybos srities ydų bei trūkumų, tai buvo žymus reiškinys. Sumoderninusi filosofinį lavinimą ir kūrybą, mokyklinė filosofija Lietuvoje formavo nemaža naudingų intelektualinių nuostatų ir šia prasme ji nebuvo bloga: išsaugojo tikrąją reikšmę turinčius viduramžių mokslo laimėjimus, informavo apie Renesanso ir naujųjų amžių gamtos mokslų pasiekimus, jų filosofinę interpretaciją ir naujas filosofines idėjas.

Šiam žymiam reiškiniui pradžią davė dominikonai Vilniuje: turimais duomenimis, jie – profesionaliosios Lietuvos filosofijos pradininkai ir tai jų istorinis nuopelnas. *Omne principium grave*. Vilniuje dominikonai sunkumus įveikė ir profesionaliąją filosofiją įtvirtino scholastikos rudens pavidalu. Kitokio pavidalo ji ir

negalėjo atsirasti. Tad turėjome vėlyvąją viduramžių filosofiją. Susikūrė tai, ko nei lietuviškojo pasaulio minties sferoje, nei Lietuvos visuomenės gyvenime anksčiau nebuvo, – filosofinė edukacija. 1507 m. Vilniuje atsiradusi filosofija normali, ja dera didžiutis. Augo ir brendo taip pat normaliai – taip, kaip ir kituose Europos kraštuose. Iki įkuriant Vilniaus universitetą, užsienio universitetus ir Vilniaus dominikonų mokyklą baigusieji Lietuvoje sudarė būrį tų asmenų, kurie pajėgė rimtai aptarti scholastikos rudens – vėlyvosios viduramžių filosofijos problemas, taip pat naujusias – Renesanso humanistų pažiūras.

Mieli kolegos, nuoširdžiai sveikinu Jus su garbinga pusės tūkstantmečio mūsų žinyčios sukaktimi. Senovės žmonės mokslus vaizdavo mūzų pavidalu. Vieną tokią damą vaizdavo rankoje belaikančią raktus, atrakinančius duris į tiesą. Tiesa visais laikais žadino visuomenės polėkį, prakilnumo dvasią ir gyvenimui suteikė monumentalumą. Linkiu sėmės šią tiesą kurstant ir palaikant visuomenėje.

LITERATŪRA

Acta capitulorum Provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum. 1972. Volumen I (1225–1600). Romanus Fabianus Madura OP edidit. Roma.

Biržiška, V. 1987. *Lietuvos studentai užsienio universitetuose XIV–XVIII amžiais*. Redagavo ir papil-

dė Mykolas Biržiška. Su Adolfo Šapokos įvadu. Chicago.

Index studentów Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1400–1500. 1974. Opracowali Jerzy Zathę i Jerzy Reichan. Wrocław.

THE RISE OF PHILOSOPHY IN LITHUANIA

Romanas Plečkaitis

Summary

The first Lithuanians to be introduced to philosophy were young members of the gentry who studied in European universities at the end of the 14th century. The recently baptized Lithuania strove to adopt Western culture and to present itself as a Western state. At the end of the 14th century, Vilnius Cathedral School was founded. The elements of logic were probably taught there. The growth of the political and economic power of the Grand Duchy of Lithuania brought about the need for higher education. The need was significantly increased by the growing activity of various religious orders. In 1507, the Dominicans started teaching philosophy and theology to their novices in Vilnius. They were able to teach late me-

dieval philosophy in its thomistic interpretation. We can regard 1507 as the year Lithuania benefited from a new phenomenon, professional philosophy, and the Dominicans as its initiators. The Dominicans and later the Jesuits, Franciscans, Bernardines, Carmelites, Trinitarians and other monastic orders enriched intellectual life in Lithuania by teaching philosophy in their schools. The most important event in the development of philosophy in Lithuania was the foundation of Vilnius University in 1579. The disciplines usual to second level scholastics were taught in its philosophy department.

Keywords: dominicans, particular school, late medieval philosophy, tomism, scholastics.

Įteikta 2007 12 15